

Η ΖΩΦΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ

Στο Μουσείο Εκμαγείων εκτίθενται συνολικά 23 πλάκες από τη ζωφόρο του Παρθενώνα. Από αυτές οι 14 προέρχονται από τη δυτική, οι 2 από την ανατολική και οι 7 από τη βόρεια πλευρά του μνημείου. Τα πρωτότυπα όλων βρίσκονται στο Μουσείο Ακροπόλεως και προέρχονται από τον περίκλειο Παρθενώνα.

Ο ναός και ο γλυπτός του διάκοσμος

Ο ναός κτίστηκε, όπως πληροφορούμαστε από τις οικοδομικές επιγραφές, στο διάστημα 447-438 π.Χ., αλλά τα αετωματικά γλυπτά δεν ήταν έτοιμα πριν από το 432π.Χ. Αρχιτέκτονες του ήταν ο Ικτίνος και ο Καλλικράτης, όμως τη γενική εποπτεία των εργασιών την είχε, σύμφωνα με τον Πλούταρχο (Περικλής, 13), ο Φειδίας που κατασκεύασε και το χρυσελεφάντινο άγαλμα της θεάς. Αυτός πρέπει να ήταν και ο υπεύθυνος για τη σχεδίαση του συνολικού εικονογραφικού προγράμματος. Ο ναός ήταν κατασκευασμένος ολόκληρος από πεντελικό μάρμαρο. Ήταν δωρικός περίπτερος, με 8x17 κίονες στο πτερό, και αποτελούνταν από τον εξάστυλο πρόναο, τον σηκό με κιονοστοιχία σε σχήμα Π, τον κυρίως Παρθενώνα με τέσσερις κίονες και τον εξάστυλο οπισθόδομο, που λειτουργούσε ως θησαυροφυλάκιο της Δηλιακής-Αθηναϊκής Συμμαχίας.

Με γλυπτά ήταν κοσμημένες οι 92 εξωτερικές μετόπες, η ιωνική ζωφόρος που ήταν τοποθετημένη στους εξωτερικούς τοίχους του σηκού και τα αετώματα. Στις ανατολικές μετόπες εικονιζόταν η Γιγαντομαχία, στις δυτικές η Αμαζονομαχία, στις νότιες Κενταυρομαχία με κάποιο αδιάγνωστο μυθολογικό θέμα στο μέσο και στις βόρειες η Ιλίου Πέρσις. Στη ζωφόρο εικονιζόνταν η πομπή και οι αγώνες των Μεγάλων Παναθηναίων, της γιορτής που τελούνταν προς τιμήν της Αθηνάς κάθε 4 χρόνια. Τα θέματα των αετωμάτων, τέλος, ήταν η γέννηση της Αθηνάς στο ανατολικό και η διαμάχη της με τον Ποσειδώνα στο δυτικό, δηλαδή θέματα σχετιζόμενα άμεσα με την Αθηνά. Το άγαλμα της θεάς που βρισκόταν στον σηκό, στο βάθος της δίτονης εσωτερικής κιονοστοιχίας σχήματος π, ήταν χρυσελεφάντινο και την εικόνιζε όρθια με κράνος και αιγίδα, ενώ δίπλα της ήταν ακουμπισμένη η ασπίδα με το φίδι στην εσωτερική της πλευρά και στο δεξί της χέρι έφερε άγαλμα Νίκης. Στην ασπίδα της υπήρχε παράσταση Αμαζονομαχίας στο εξωτερικό, Γιγαντομαχίας στο εσωτερικό, στις σόλες των σανδαλιών της παράσταση Κενταυρομαχίας και στη βάση του αγάλματος εικονιζόταν η γέννηση της Πανδώρας.

Η ζωφόρος

Η ζωφόρος πρέπει να είχε τελειώσει πριν το 438/37 π.Χ., δηλαδή πριν από τη χρονιά κατά την οποία στεγάστηκε ο ναός και αφιερώθηκε το άγαλμα. Το συνολικό της μήκος ήταν 524 πόδες και το ύψος της πάνω από 3 πόδες, δηλαδή 160x1μ. Έχουν σωθεί περίπου 420 πόδες και ακόμη 50 είναι γνωστοί από τα σχέδια του Carrey. Το σύνολο των μορφών, ανθρώπων και ζώων, ήταν 360, από τις οποίες λείπουν οι 60. Η βόρεια και η νότια πλευρά αποτελούνταν από 47 πλάκες με μήκος $\pm 1,22\mu$. η κάθεμία, η δυτική από 16 πλάκες με μήκος $\pm 1,40\mu$. και η ανατολική από 9, από τις οποίες οι 4 κεντρικές είχαν συνολικό μήκος 14μ. και οι δύο ακραίες ήταν περίπου ίσες με τις αντίστοιχες δυτικές.

Δυτική πλευρά Στην πλευρά αυτή η κίνηση των μορφών είναι από δεξιά προς τα αριστερά. Στις πλάκες που υπάρχουν στο Μουσείο Εκμαγείων εικονίζονται νέοι υπεείς με τα άλογά τους. Από αυτούς ορισμένοι ετοιμάζονται να υπεύσουν και τα άλογά τους βρίσκονται σε ηρεμία, ενώ άλλοι προσπαθούν να τα συγκρατήσουν (πλάκες XII-XIV). Ορισμένοι όμως ήδη υπεύουν καλπάζοντας (πλάκες IV, VI-XI) ενώ ανάμεσά τους παρεμβάλλονται και κάποιοι που βρίσκονται σε ηρεμία πάνω ή δίπλα στο άλογο (πλάκες III, V).

Συνολικά στη δυτική ζωφόρο εικονίζονται 3 γενειοφόροι, 25 αγένειοι νέοι και 2 παιδιά, δηλαδή 30 ανθρώπινες μορφές, και 23 άλογα. Έτσι μόνο σε 7 μορφές δεν αντιστοιχούσε κάποιο άλογο, ενώ ο ρυθμός της κίνησης δεν ήταν ο ίδιος για όλες τις μορφές. Ανάμεσα στο σύνολο των υπεών ξεχωρίζουν δύο γενειοφόροι (μορφές IV, 8 και VIII, 15), από τους οποίους ο ένας είναι πεζός και συγκρατεί το άλογό του ενώ ο άλλος υπεύει. Αυτοί ταυτίζονται πιθανόν με τους δύο υπάρχους του αθηναϊκού υπακού. Η τρίτη γενειοφόρος μορφή (III, 5) είναι ένας άνδρας πεζός με μιάτιο που απλώνει το χέρι του προτρεπτικά, ο οποίος ταυτίζεται πιθανόν με έναν από τους επόπτες των αγώνων. Εξαιρείται επίσης η μορφή XII, 23, που εικονίζει πιθανόν τον Κήρυκα, ο οποίος έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση των Παναθηναίων. Τέλος, η μορφή I, 1, που εικονίζει έναν άνδρα πεζό με μιάτιο, πιθανόν είναι ένας αθλοθέτης.

Βόρεια πλευρά Και στην πλευρά αυτή η κίνηση είναι από δεξιά προς τα αριστερά. Στις δύο πλάκες που υπάρχουν στον Μουσείο Εκμαγείων (XXIX και XXXI) εικονίζονται 3 υπεείς σε καλπασμό και στη μία (XXIX) επιπλέον ένας πεζός επόπτης σε μία άλλη (VI) εικονίζονται νέοι υδριαφόροι. Στην πλάκα XVII διακρίνεται τμήμα ενός άρματος με τον ηνιόχό του, τον αποβάτη και έναν επόπτη,

ενώ στην Χ εικονίζονται 7 μορφές ηλικιωμένων ματιοφόρων, ορισμένοι από τους οποίους κρατούσαν κλαδιά.

Συνολικά στην πλευρά αυτή εικονίζονταν στο δυτικό τμήμα 6012 υπεείς σε αργή κίνηση, που προς τα ανατολικά γίνεται γρηγορότερη. Μπροστά από αυτούς βρίσκονται 12 άρματα αποβατών και 16 ηλικιωμένοι θαλλοφόροι, με κλάδους ελιάς. Μπροστά από αυτούς παριστάνονται μουσικοί, ενώ μπροστά από κάθε ομάδα 4 μουσικών υπάρχει ένας υδριαφόρος. Των μορφών αυτών προηγούνται 3 νέοι σκαφηφόροι, καθώς επίσης και 4 κριάρια και 4 βόδια που οδηγούνται σε θυσία.

Νότια πλευρά Από την πλευρά αυτή δεν υπάρχουν πλάκες στο Μουσείο Εκμαγείων. Και εδώ η κίνηση γίνεται από δεξιά προς τα αριστερά, με αφετηρία τη νοτιοδυτική γωνία, έτσι ώστε συνδέεται η παράσταση της πλευράς αυτής με εκείνη της δυτικής. Εικονίζονται 60 υπεείς σε 10 ομάδες των 6, η καθεμία από τις οποίες έχει όμοια χαρακτηριστικά, 10 άρματα, 10 βόδια που οδηγούνται σε θυσία και 18 ακόμη ηλικιωμένοι. Από τους τελευταίους οι 8 ταυτίζονται με τους 8 άρχοντες (ο ένας βρίσκεται στην ανατολική πλευρά) και οι 10 με εκπροσώπους των 10 φυλών. Ανάμεσα στα ζώα και τους ηλικιωμένους υπήρχε μία σειρά μορφών γνωστών από τα σχέδια του Καίτη. Από αυτούς οι πρώτοι 4 ταυτίζονται πιθανόν με τους σκαφηφόρους, ενώ έπονται άλλοι τέσσερις με αντικείμενα ορθογώνια, τα οποία μοιάζουν με πίνακες. Αυτά τα αντικείμενα οδήγησαν τον Beschi στην ταύτιση των μορφών αυτών με τους γραμματείς των τεσσάρων ταμιών της πόλης.

Ανατολική πλευρά Στο Μουσείο Εκμαγείων υπάρχει μία πλάκα (VI) από την πλευρά αυτή, η οποία εικονίζει 3 θεούς καθισμένους σε δίφρο. Αριστερά βρίσκεται ο Ποσειδάνας που κρατούσε τρίαινα και συνομιλεί με τον νεαρό Απόλλωνα, ο οποίος βρίσκεται μπροστά του και στρέφεται προς αυτόν. Ο Απόλλων φορούσε στεφάνι και κρατούσε κλαδί δάφνης, ενώ πιο μπροστά εικονίζεται η Άρτεμις με χιτώνα που αφήνει ακάλυπτο τον αριστερό της ώμο, μιάτιο και σάκκο στα μαλλιά. Από σχέδια του Καίτη και εκμαγείο του Fauvel είναι γνωστό το δεξί άκρο της πλάκας. Εικονίζονταν λοιπόν εδώ η Αφροδίτη με το χέρι της περασμένο στο μπράτσο της αδελφής της συνοδευόμενη από τον Έρωτα που κρατούσε σιαΐδιο.

Η πλευρά αυτή αποτελεί την κορύφωση της πομπής. Η κίνηση εδώ γίνεται από τα άκρα προς το κέντρο. Στο μέσο εικονίζεται η παράδοση του πέπλου της Αθηνάς και του δίφρου από νέα κορίτσια στον άρχοντα-βασιλέα και την ιέρεια της θεάς. Η σκηνή πλαισιώνεται από τους 12 θεούς, σε δύο ομάδες των 6, οι οποίοι όμως έχουν στραμμένα τα νώτα τους στη σκηνή. Ακολουθούν 10 άνδρες, σε δύο ομάδες

των 6 και 4, που έχουν στραμμμένα τα νότια τους ότην πομπή και τους θεούς, και ταυτίζονται με τους επώνυμους ήρωες. Τέλος, σε κάθε άκρο εικονίζονται κόρες με φιάλες (5) και οινοχόες (5), 2 ζεύγη γυναικείων μορφών με θυμιατήρια και ένα ακόμη ζεύγος χωρίς κάποιο αντικείμενο, οι οποίες αποτελούν μέρος της πομπής που πλησιάζει από τα βόρεια και τα νότια.

Ερμηνεία Για την πομπή που εικονίζεται στη ζωφόρο έχουν γίνει πολλές προτάσεις ερμηνείας. Κατά την Χ. Καρδαρά εικονίζεται η πρώτη πομπή που συνέπεσε με την καθιέρωση της γιορτής και των αγώνων από τον Εριχθόνιο. Πρόκειται δηλ. για μία πομπή στο πλαίσιο του μύθου. Και για την J. Connely η πομπή είναι μυθική και εικονίζει την πρώτη πομπή προς τιμήν του Ερεχθέα και των κορών του, τις οποίες θυσίασε προκειμένου να νικήσουν οι Αθηναίοι τον Εύμολπο που είχε επιτεθεί στην πόλη. Αντίθετα, σύμφωνα με τον R. Holloway εικονίζεται η πομπή των πρώτων Παναθηναίων μετά την καταστροφή της Ακρόπολης από τους Πέρσες. Η E. Simon με τη σειρά της παρατήρησε ότι δεν έχουμε μία αλλά δύο πομπές. Η μία από αυτές απευθύνεται στην Αθηνά και κατευθύνεται προς τον μεγάλο βωμό και η άλλη στην Αθηνά Πολιάδα και την Πάνδροσο και κατευθύνεται στον αρχαίο ναό. Οι δύο αυτές πομπές συντίθενται στην ανατολική πλευρά του ναού, στη σκηνή της παράδοσης του πέπλου της Αθηνάς. Ο J. Boardmann, υποστήριξε ότι οι ιππείς παριστάνουν τους αφηρωσμένους νεκρούς του Μαραθώνα, οι οποίοι εικονίζονται μαζί με τους θεούς και τους ήρωες της πόλης. Η E. Harisson παρατήρησε ότι στη δυτική και νότια πλευρά οι μορφές είναι οργανωμένες με βάση τον αριθμό 10, που αντιστοιχεί στις 10 κλεισθένειες φυλές, ενώ στη βόρεια οι μορφές είναι οργανωμένες με βάση τον αριθμό 12, που αντιστοιχεί στις 12 αρχαϊκές φρατρίες. Η βόρεια πλευρά επομένως αναφέρεται στους αρχαϊκούς χρόνους, ενώ η νότια στην εποχή του Περικλή. Στη δυτική πλευρά εικονίζεται η στιγμή της ίδρυσης της γιορτής με τον Θησέα και τους άλλους ήρωες, ενώ στην ανατολική η σκηνή είναι εκτός τόπου και χρόνου και εδώ συντελείται η σύζευξη του παρελθόντος με το παρόν. Ο Pollitt, τέλος, υποστήριξε ότι δεν εικονίζονται τα Παναθήναια ή κάποια άλλη γιορτή αλλά εικονογραφείται η ιδεολογία που προβάλλεται από τον Περικλή στον Επιτάφιό του, όπου μιλά για τους «αγώνες», τις «πολεμικές μελέτες» και τις «θυσίες» των Αθηναίων, που εικονίζονται εδώ με τους αποβατικούς αγώνες, το ιππικό και τις θυσίες αντίστοιχα.

Η πιο ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη πρόταση ερμηνείας οφείλεται στον L. Beschi, κατά τον οποίο δεν εικονίζεται η πομπή, αλλά το σύνολο της εορτής των

Παναθηναίων στην εποχή του Περικλή. Σύμφωνα με τον παραπάνω μελετητή ολόκληρη η πομπή αποτελείται από 2 τμήματα, καθένα από τα οποία έχει 3 πυρήνες: α) την πομπή της θυσίας β) τα άρματα που αγωνίζονται και γ) τους ιππείς που παρελαύνουν. Το ένα από τα δύο τμήματα καταλαμβάνει τη δυτική και νότια πλευρά και το άλλο τη βόρεια. Στο πρώτο τμήμα αντιστοιχεί ο αριθμός 10 που αντιπροσωπεύει τις 10 κλεισθένειες φυλές, ενώ στο δεύτερο ο αριθμός 4, που έχει σχέση με τις παλαιότερες 4 ιωνικές φυλές και τις 12 αρχαϊκές φρατρίες. Επίσης στον καθένα από τους 3 πυρήνες ο ρυθμός της πομπής είναι διαφορετικός. Ο ρυθμός της θυσίας είναι αργός, τελετουργικός, ενώ τα άρματα αλλά και οι ιππείς έχουν ρυθμούς που αντιστοιχούν στα διάφορα στάδια του αγώνα.

Οι εικονιζόμενοι αγώνες είναι αυτοί που τελούνταν κατά τη διάρκεια των Παναθηναίων, όπως άλλωστε και οι θυσίες. Η μία μάλιστα πομπή, με τα 10 βόδια, συμβολίζει την εκατόμβη των βοδιών που προσφέρονταν ως θυσία στην Αθηνά, ενώ εκείνη με τα 4 βόδια και τα 4 κριάρια συμβολίζει τη θυσία προς την Αθηνά Πολιάδα και την Πάνδροσο. Ο χρόνος και ο χώρος δηλαδή δεν είναι ενιαίος αλλά η ενότητα βρίσκεται σε ιδεολογικό επίπεδο: όλες αυτές οι τελετές λάμβαναν χώρα κατά τις 3 ημέρες της γιορτής των Παναθηναίων, οι θυσίες στην Ακρόπολη και οι αγώνες σε άλλα σημεία της πόλης. Η ζωφόρος, που δεν απεικονίζει κάποιο μυθολογικό θέμα όπως συνηθιζόταν μέχρι την εποχή εκείνη, αλλά ένα γεγονός από τη ζωή της σύγχρονης Αθήνας, αποτελεί κατά τον Beschi το μεγαλύτερο αναθηματικό ανάγλυφο της εποχής, αφού ο Παρθενώνας δεν είναι ένας συνηθισμένος ναός, αλλά, όπως δέχεται, αποτελεί ολόκληρος ένα ανάθημα.

E. Γ.

Βιβλιογραφία για τη ζωφόρο

X. Καρδάρη, Αρχαιολογική Εφημερίς 1961, 115-158.

R. Ross Holloway, *ArtB* 48, 1966, 223-226.

H. Knell, "Die Götterversammlung am Parthenon Ostfries", *Antaios* 10, 1969, 38-54.

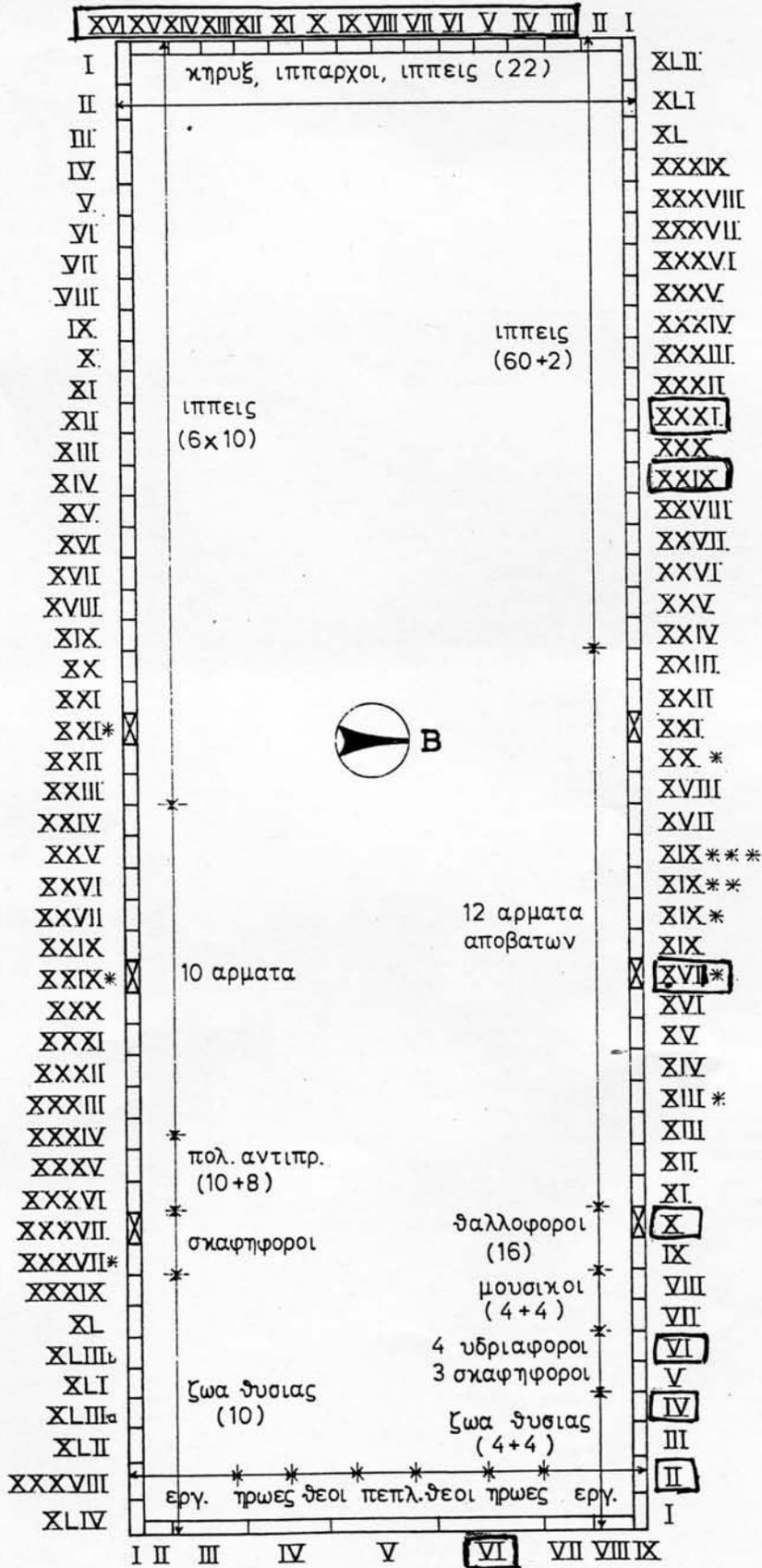
Γ. Δεσπίνης, "Ένα νέο θραύσμα από την ανατολική πλευρά της ζωφόρου του Παρθενώνα", στον τόμο: Κέρνος. Τιμητική προσφορά στον καθηγητή Γ. Μπακαλάκη (1972) 35-42.

M. Robertson-A. Frantz, *The Parthenon Frieze* (1975).

Ο. Παλαγγιά, *Ο γλυπτός διάκοσμος του Παρθενώνα* (1983).

- E. Simon, *Festivals of Attica* (1983) 58 κε.
- F. Harisson, "Time in the Parthenon Frieze". *Parthenon-Kongress Basel* (1984) 230.
- L. Beschi, " Η ζωφόρος του Παρθενώνα. Μία νέα πρόταση ερμηνείας". *Archaische und Klassische Griechische Plastik. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Αθήνα 22-25/4/1985* (1986) II, 199-224.
- I. Jenkins, *The Parthenon Frieze* (1994).
- I. Jenkins, "The Composition of the So-Called Eponymous Heroes on the East Frieze of the Parthenon", *ΔΙΑ 99*, 1995, 445-456.
- Th. Schäfer, "Diphroi und Peplos auf dem Ostfries des Parthenon: Zur Kultpraxis bei den Panathenäen in klassischer Zeit", *AM 102*, 1987, 185-212.
- B. Nagy, "Athenian Officials on the Parthenon Frieze", *AJA 96*, 1992, 55-69.
- B. Wesenberg, "Panathenäische Peplosdedikation und Arrhephorie. Zur Thematik des Parthenonfries", *Jdl 110*, 1995, 149-178.
- J. Connely, "Parthenon und Parthenoi: a Mythological Interpretation of the Parthenon Frieze", *ΔΙΑ 100*, 1996, 53-80.
- J. Pollitt, "The Meaning of the Parthenon Frieze" στον τόμο: D. Buitron-Oliver (επιμ.), *The Interpretation of the Architectural Sculpture in Greece and Rome. Πρακτικά Συμποσίου* (1997) 51-63.
- J. Boardmann, "The Parthenon Frieze, a Closer Look", *RA 1999*, 305-330.

Η ζωφόρος του Παρθενώνα

Εικ. 1. Σχηματικό πλάνο της ζωφόρου του Παρθενώνα